

Nya avhandlingar

Rebecka Strandell (2022). *Omsorgsarbete i hemtjänsten: förändringar, utmaningar och möjligheter*. Diss. Stockholms universitet

Rebecka Strandells doktorsavhandling i socialt arbete, *Omsorgsarbete i hemtjänsten: förändringar, utmaningar och möjligheter*, är en sammanläggningsavhandling som inkluderar fyra delarbeten och en sammanbindande kappa. Som tidigare enhetschef i hemtjänsten vet jag att baspersonalens arbete redan på 1990-talet alltmer präglades av korta punktinsatser hos hjälptagarna och ökande tidspress. Sedan dess har stora omstruktureringar skett inom äldreomsorgen: förskjutning från äldreboende till hemtjänst, striktare biståndsbedömning samt ökat inslag av privata aktörer i och med introduktionen av kundval. Hemtjänsten har därmed kommit att i allt högre grad koncentreras till äldre personer med omfattande och komplexa hjälpbehov. Dessutom har resurserna till äldreomsorgen minskat i förhållande till andelen äldre i befolkningen. Det var därför med spänning, men också med viss oro, som jag började läsa avhandlingen.

Det övergripande syftet med Strandells avhandling är att beskriva och analysera omsorgspersonalens arbetssituation i den svenska hemtjänsten. Avhandlingen avser att fördjupa förståelsen av de villkor som personalen arbetar under och hur de upplever sitt vardagliga arbete. Rebecka Strandell är utbildad socionom men har inte själv arbetat med socialt arbete inom äldreomsorgens område. Hon har således tagit sig an avhandlingsarbetet med ett utifrånperspektiv på ett av de största yrkesområdena i Sverige, vars arbetsvillkor påverkar situationen för såväl dem som arbetar som dem som tar emot hjälpen. Inom hemtjänsten är dessutom majoriteten av både de som arbetar och de som mottar hjälpen kvinnor, arbetsvillkoren handlar därför också till stora delar om kvinnors villkor.

I kappan tecknar Strandell en gedigen bakgrund till avhandlingens delarbeten. Här beskrivs den svenska hemtjänstens historiska framväxt, dess personal och hjälpmottagare. På 1950-talet, när hemtjänst började organiseras i Sverige, rekryterades personalen bland hemmafruar som enligt ett citat i avhandlingen "inte har lust att ge sig ut i förvärsarbetet men som ändå på det här sättet skaffar sig lite extra nålpenningar och samtidigt känner att de gör en allmännyttig gärning". Lönen skulle hållas låg, arbetet bestod främst av hushållsarbete och ingen utbildning krävdes. De flesta var timanställda och utgick direkt från det egna hemmet, vilket innebar att de varken hade arbetskamrater eller -lokaler. Strandell menar att dessa förhållanden fortfarande påverkar arbetsvillkoren i, samt synen på, hemtjänstarbetet. I dag är hem-

tjänsten en central del av den svenska äldreomsorgen. Personalen består fortfarande till största delen av kvinnor, varav många är utlandsfödda, men i dag är två tredjedelar av personalen utbildade undersköterskor och de flesta är tillsvidareanställda. Hemtjänstmottagarna är till största delen över 80 år, majoriteten är kvinnor och allt fler har alltmer omfattande behov, vilket påverkat arbetsuppgifterna. Avhandlingens teoretiska perspektiv utgår från omsorg och omsorgsarbete. Omsorg beskrivs som ett mångtydigt begrepp, som innefattar såväl arbete som förpliktelse och ansvar, men också som en aktivitet med ekonomiska och emotionella kostnader. Omsorgsarbete definieras som en kombination av manuella, intellektuella och emotionella aspekter. Strandell fördjupar sig även i de tidsmässiga aspekterna av omsorgsarbetet. Dessutom används ett teoretiskt perspektiv från arbetsmarknads- och arbetslivsforskning, *precarious work*, för att analysera olika aspekter av problematiska arbetsvillkor och osäkra anställningsförhållanden. Detta perspektiv utvecklar Strandell genom att förtjänstfullt inlemma omsorgsforskningens betoning av de relationella aspekterna av arbetet. Även om avhandlingen är teoretiskt välinformerad, uppfattar jag dess ambition främst ligga i det empiriska och den baseras på ett omfattande datamaterial: dels två årgångar av en nordisk enkätstudie, Nordcare, som skickats till anställda inom äldreomsorgen i fyra nordiska länder, där Strandell analyserat svar från de som arbetar i den svenska hemtjänsten, dels kvalitativa gruppintervjuer med hemtjänstpersonal, anställda inom såväl kommunala som privata utförare av hemtjänst.

I de första tre delarbetena analyseras data från Nordcare. Den första artikeln handlar om hur arbetssituationen i den svenska hemtjänsten har förändrats mellan 2005 och 2015. Strandell visar hur det skett en förskjutning i arbetets innehåll, från städning och inköp till administration, personlig omvårdnad och medicinsk hjälp. Även intensiteten i arbetet har ökat, det genomsnittliga antalet hjälptagare som en anställd möter under en dag har ökat från 8,6 till 11,8. En betydligt större andel av personalen 2015 än 2005 rapporterar arbetsrelaterade problem som att dagligen arbeta underbemannat, känna sig fysiskt trötta efter dagens arbete samt uppleva att man inte kan påverka hur arbetet läggs upp. Även anhopningen av dessa problem ökade. Arbetssituationen har alltså försämrats åtskilligt på tio år.

Det andra delarbetet utgörs av ett kapitel om skillnader i hemtjänstpersonalens arbetssituation i olika delar av landet. Här jämför Strandell tre kommuntyper (storstad, tätort och landsbygd) med fokus på personalgruppens sammansättning, anställningsförhållanden, arbetsvillkor samt arbetets fysiska och psykiska påfrestningar. I kapitlet framgår att i storstad var personalens utbildningsnivå betydligt sämre, dessutom var en större andel av personalen utrikesfödd samt arbetade för en privat hemtjänstutförare. I landsbygd var anställningsförhållandena sämre, vilket kunde handla om ofrivillig deltid, delade turer och svårare att kombinera arbetet med privatlivet. Arbetsvillkoren var dock sämre i storstad, med för mycket att göra, att personalen

oftare förkortade eller helt hoppade över sin lunchrast samt upplevde arbetet som psykiskt och fysiskt påfrestande.

Den tredje artikeln undersöker olika dimensioner av problematiska arbetsvillkor i hemtjänsten och dess samband med personalens hälsa och välbefinnande. Den bild som framkommer är minst sagt bekymmersam. En stor andel av hemtjänstpersonalen arbetar oregelbundna arbetstider och deltid, nästan hälften upplever oro över att lönen inte ska räcka till de månatliga utgifterna. Arbetet karaktäriseras av tidspress och bristande kontroll. Många upplever bristande möjligheter att utvecklas i arbetet och att inte få tillräcklig vidareutbildning. Vidare känner hemtjänstpersonalen oro för att hjälptagarna inte får den hjälp de behöver, vilket väcker en känsla av otillräcklighet vad gäller möjligheterna att möta behoven. Dessutom upplever en stor andel av de svarande problem inom flera dimensioner. Arbetsituationen får negativa konsekvenser för personalens hälsa och välbefinnande, vilket inte särskilt överraskande leder till funderingar på att sluta.

I den fjärde och sista artikeln undersöks hemtjänstpersonalens upplevelser av arbetets tidsmässiga villkor och vilka strategier de använder för att hantera tidspress i det dagliga arbetet. Här analyseras kvalitativa gruppintervjuer med hemtjänstpersonal. Hemtjänstpersonalen ser tiden som komprimerad, det vill säga otillräcklig i förhållande till hjälptagarnas behov. Tiden ses också som förhandsstyrd och kontrollerad, där tidmätningssystem ger möjlighet till kontroll och övervakning samt begränsar möjligheten till flexibilitet. Hjälptagarnas skiftande behov, oplanerade arbetsuppgifter och kollegors sjukfrånvaro gör också att tiden upplevs som oförutsägbar. I sin analys menar Strandell att arbetet är organiserat utefter objektiv och linjär klocktid snarare än subjektiv och oregelbunden processtid. För att hantera arbetets tidspress använde sig personalen av strategier som att avstå från raster eller arbeta över och därmed arbeta obetalt. De maximerade även effektiviteten genom att arbeta snabbare och till exempel dricka mindre för att inte behöva gå på toa. En annan strategi handlade om att omfördela tiden och ta från en hjälptagare för att ge till en annan eller att omprioritera och skjuta upp arbetsuppgifter.

I avhandlingens sista kapitel diskuteras de framkomna resultaten och deras betydelse. Hemtjänstpersonalens arbetsituation riskerar att leda till en långsam process av utslitning, vilket Strandell pekar på som problematiskt ur ett jämställdhetsperspektiv men också ur ett personalförsörjningsperspektiv, eftersom en stor andel av personalen funderar på att sluta. Arbetsförhållandena riskerar även att stärka bilden av omsorgsarbete som ett enkelt arbete, som består av enkla avgränsade arbetsuppgifter som alla kan klara, och därmed osynliggöra de mer komplexa aspekterna av omsorgsarbetet. De minskar jämväl personalens möjligheter att arbeta flexibelt i enlighet med målen om individanpassad hjälp och de äldres rätt till självbestämmande och delaktighet. Strandell lyfter fram risken för att hemtjänstpersonalen

utnyttjas, eftersom deras strävan att tillgodose de äldres behov sker på bekostnad av deras eget välbefinnande. Detta kan ses både som självexploatering och som omsorgsrationellt agerande men riskerar att osynliggöra de problem som finns i arbetet och bidra till ett ohållbart systems överlevnad.

Avslutningsvis diskuteras även framtida möjligheter och Strandell ser det som nödvändigt att förbättra personalens arbetsvillkor om den universella svenska välfärdsmodellen ska kunna överleva, det vill säga tanken att välfärdstjänster som hemtjänsten ska vara av tillräckligt god kvalitet för att attrahera alla socioekonomiska skikt i befolkningen. För detta behövs både förstärkta resurser och organisatoriska förändringar. Personalen måste ges tillräckligt med tid för att kunna använda sin kompetens och utföra sina arbetsuppgifter på ett adekvat och säkert sätt. Deras arbetsscheman måste utformas på ett sätt som ger förutsättningar för heltidsarbete, bättre gynnar återhämtning och möjliggör både familjeliv och annat socialt liv utanför arbetet.

Rebecka Strandell har skrivit en avhandling som på ett tydligt och övertygande sätt visar på ytterst problematiska arbetsvillkor i den svenska hemtjänsten, vilka går ut över de anställdas hälsa och välbefinnande. Avhandlingen utgör ett viktigt kunskapsbidrag både till forskningen om omsorgsarbete och till arbetslivsforskningen. Jag hade dock gärna sett ytterligare ett kvalitativt delarbete för att få en mer fördjupad förståelse av hemtjänstpersonalens arbetssituation och vad som behöver göras för att förbättra densamma. Kappan, som är skriven på svenska, vänder sig till en bred läsekrets av såväl forskare och socialpolitiker som chefer och anställda inom äldreomsorgen. Strandells förhoppning är att avhandlingen ska kunna användas för att förbättra styrning och organisering av äldreomsorgen och därmed situationen både för dem som arbetar i sektorn och för dem som tar emot hjälpen. Jag kan inte annat än understryka vikten av att så sker och anser att avhandlingen borde utgöra obligatorisk läsning för alla som kan utöva inflytande över förutsättningarna i den svenska hemtjänsten. Att arbetsvillkoren inom hemtjänsten kontinuerligt försämrats sedan den tid jag själv hade inblick i verksamheten fyller mig med lika delar sorg som ilska.

Anna Dunér

Fakultetsopponent och professor i socialt arbete vid Göteborgs universitet.